

Lucyna Przybylska

Model przestrzeni sakralnej Gdyni

1. Wstęp

W artykule zaprezentowano interpretację przestrzeni sakralnej Gdyni w postaci modelu, czyli uproszczonego schematu rzeczywistości. Bezpośrednim punktem wyjścia przy tworzeniu modelu był kartogram ukazujący gęstość miejsc świętych Gdyni w 2002 r. Pod pojęciem miejsca świętego rozumie się część przestrzeni sakralnej jednostki osadniczej złożoną z biotycznych lub abiotycznych elementów przyrody, lub też obiektów architektonicznych (obiektów sakralnych), uznaną za wyjątkową ze względu na związek z sacrum. W Gdyni wydzielono dwa podstawowe typy miejsc świętych: obiekty i obszary sakralne, wyróżnione ze względu na rozmiar zajmowanej powierzchni. Obiektami sakralnymi są zarówno budynki, w których sprawowany jest kult (kościół, kaplice), jak również obiekty małej architektury (krzyże, kapliczki i figury przydrożne), przy których publicznie odbywają się różne praktyki religijne. Natomiast do obszarów sakralnych zaliczono cmentarze, na których odbywają się obrzędy religijne, i które są zarazem wyjątkowym miejscem nagromadzenia wielu obiektów sakralnych.

2. Struktura przestrzeni sakralnej

Wśród 219 obiektów i obszarów sakralnych w Gdyni najwięcej znajduje się krzyże, kapliczek i figur przydrożnych (116). Zarówno wymienione obiekty małej architektury sakralnej, jak i pozostałe miejsca święte – kościoły, kaplice i cmentarze świadczą o dominującej roli Kościoła rzymskokatolickiego w kształtowaniu przestrzeni sakralnej Gdyni. Na badanym obszarze znajduje się sześć razy więcej kościołów i kaplic rzymskokatolickich (78) niż innych wyznań (13); ponad połowa cmentarzy należy do Kościoła rzymskokatolickiego (7 z 12).

Wyodrębniono w Gdyni dwa obszary zróżnicowane pod względem ilości i rodzaju miejsc świętych: znajdujące się na wschodzie nadmorskie przedwojenne tereny miasta oraz zachodni obszar włączony do granic miasta po 1945 r. Na przedwojennych

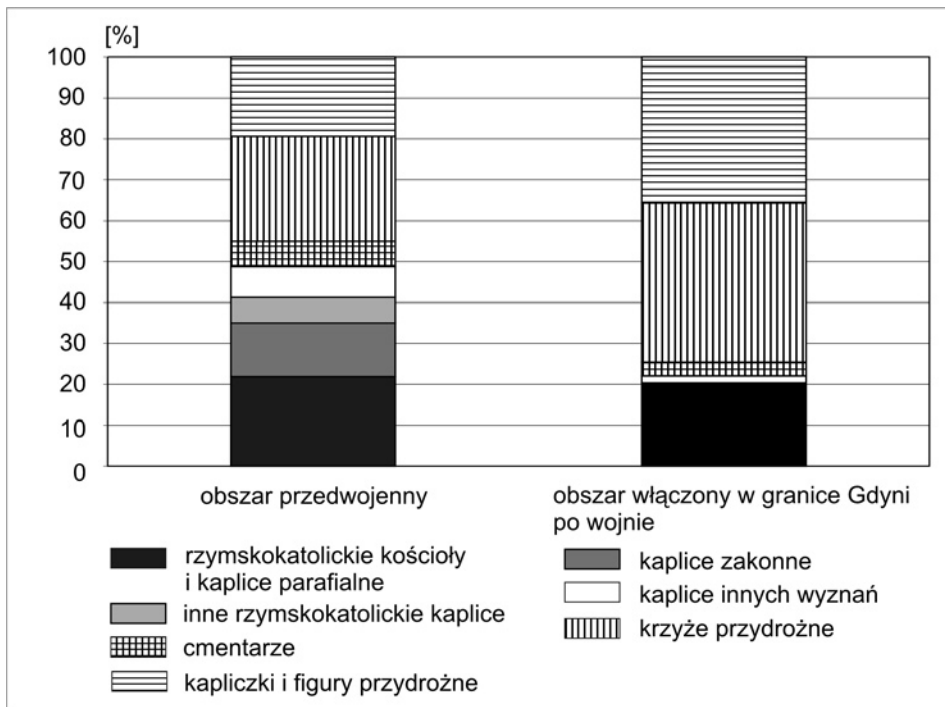
terenach miasta znajduje się 73% miejsc świętych Gdyni (161). Różnica jest znaczna, gdyż obszar administracyjny z 1945 r. stanowi połowę współczesnego obszaru Gdyni. Powierzchnia Gdyni od 1945 r. powiększyła się dwukrotnie: w 1945 r. wynosiła 6611 ha, a od lat dziewięćdziesiątych 13549 ha¹. Ze względu na porównywalną powierzchnię dwóch obszarów można powiedzieć, że tereny Gdyni włączone do granic administracyjnych po 1945 r. cechuje nie tylko mała ilość, ale zarazem mała gęstość obiektów i obszarów sakralnych (0,8 miejsc świętych na 1 km²), a przedwojenne terytorium miasta, oprócz dużej ilości, wyróżnia także duża ich gęstość (2,4 miejsc świętych na 1 km²).

Mała gęstość miejsc świętych na znajdujących się na zachodzie obszarach włączonych do granic Gdyni po drugiej wojnie związana jest z rodzajem użytkowania ziemi w tej części miasta. Chwarzno-Wiczlino to dzielnica miasta o najniższym odsetku terenów mieszkaniowych (4,4%) i jednocześnie o najwyższym odsetku terenów rolniczych (44,9%)². Duży udział terenów rolniczych lub leśnych posiadają także leżące na południowym-zachodzie Wielki Kack i Dąbrowa, na północnym-zachodzie Pustki-Demptowo oraz na północy Babie Doły.

Wynika stąd wniosek, że przyłączone do Gdyni po 1945 r. nowe dzielnice nie odegrały dużej roli w kształtowaniu przestrzeni sakralnej miasta. Oprócz przyłączonego w 1953 r. Wielkiego Kacka, pozostałe obszary miasta włączone do granic po wojnie (w 1970 r. część Pogorza, w 1971 r. Babie Doły, w 1973 r. Chwarzno i Wiczlino, w 1988 r. Pustki Cisowskie i Demptowo oraz część Pogorza) nie posiadały na swoich terenach jakichkolwiek kościołów, kaplic, domów zakonnych czy cmentarzy. Z omawianych rodzajów miejsc świętych na nowych obszarach znajdowały się natomiast krzyże i kapliczki przydrożne. Dopiero w następnych latach czy nawet dekadach po włączeniu do granic Gdyni na wymienionych obszarach zaczęła rozwijać się sieć kościołów rzymskokatolickich.

Oprócz różnic w ilości (i gęstości) miejsc świętych obszar „starej” i „młodej” Gdyni różni się także pod względem ich rodzaju, szczególnie kaplic (domów) zakonnych, kaplic nierzymskokatolickich oraz krzyży i kapliczek przydrożnych. Ryc. 1. ukazuje odsetek siedmiu rodzajów miejsc świętych przedwojennego obszaru Gdyni oraz terenów przyłączonych do Gdyni po 1945 r.; struktura obiektów sakralnych przedwojennego obszaru jest bardzo zbliżona do struktury całego obszaru Gdyni.

Charakterystyczne, że wszystkie kaplice zakonne znajdują się na terenach przedwojennych Gdyni. Z wyjątkiem Kościoła Chrześcijańskiego „Słowo Wiary” (kaplica w Wielkim Kacku) pozostałe nierzymskokatolickie wyznania (Kościół Ewangelicko-Luterański, Adwentyści Dnia Siódmego, Kościół Polskokatolicki, Kościół Nowoapostolski, Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Zborów Chrystusowych, Świadkowie Jehowy, Zbór Ewangeliczny Jordan) posiadają swoje miejsca kultu w „starej Gdyni”. W obszarze włączonym do granic Gdyni po drugiej wojnie brak również kaplic cmentarnych, szpitalnych czy kaplic w budynkach dla osób niepełnosprawnych. Natomiast w porównaniu z innymi miejscami świętymi często występują tutaj krzyże i kapliczki przydrożne (39%), stanowią one aż 76% wszystkich miejsc świętych rozmieszczonych w „młodej Gdyni”. Wynika stąd wniosek, że krajobraz

Ryc. 1.

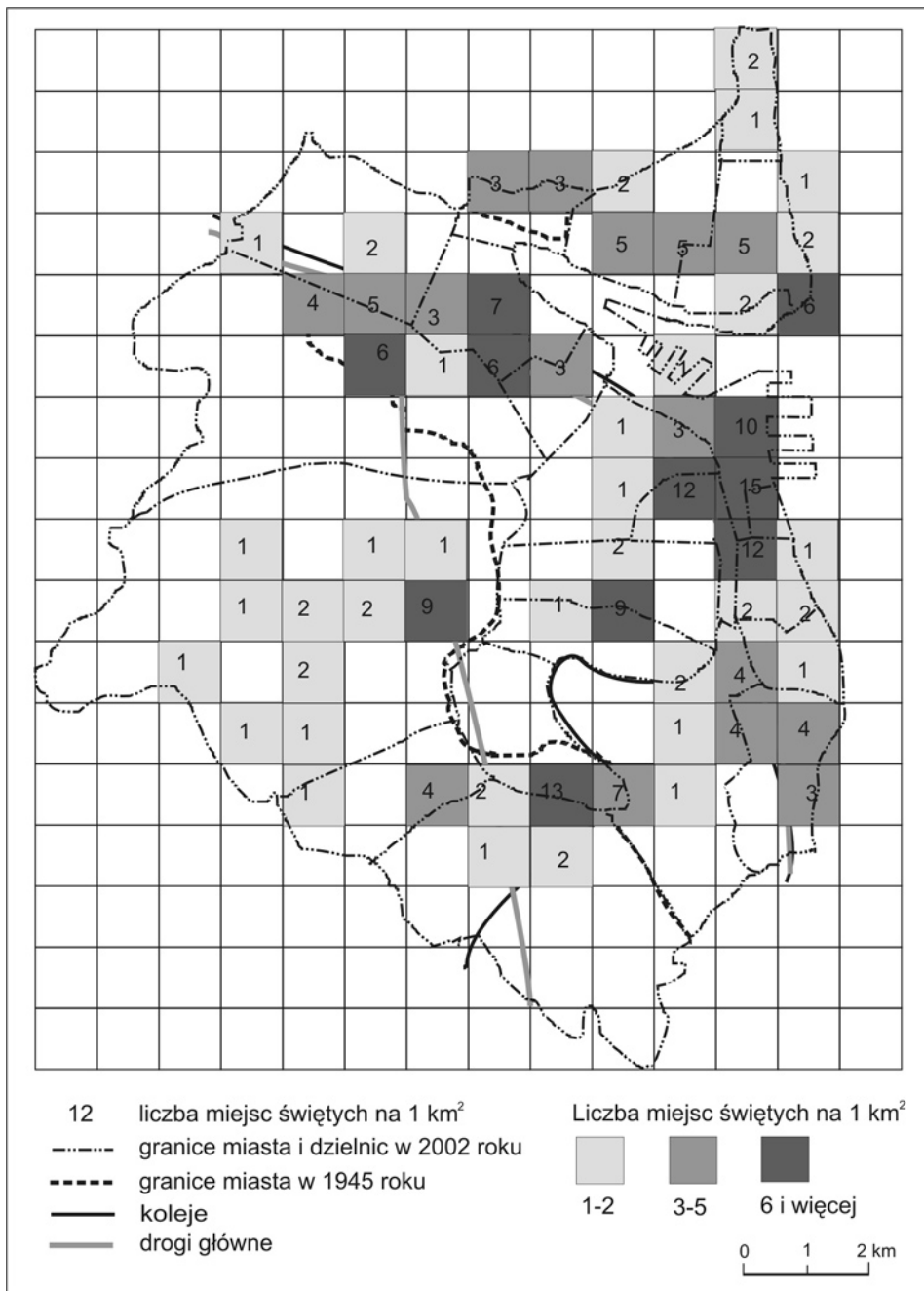
Struktura przestrzeni sakralnej Gdyni w 2002 r.

Źródło: opracowanie własne.

sakralny zachodniej części Gdyni zdominowany jest przez obiekty małej architektury sakralnej: krzyże, kapliczki i figury przydrożne.

3. Gęstość miejsc świętych w Gdyni

Aby poprawnie wyróżnić obszary Gdyni o największym udziale obiektów i obszarów sakralnych konieczne są względne wartości. Gęstość miejsc świętych w poszczególnych dzielnicach Gdyni nie jest dobrą jednostką, gdyż rozbieżność między powierzchnią najmniejszej dzielnicy, Kamiennej Góry (0,63 km²) a największej dzielnicy, Chwarzna-Wiczlina (27,92 km²) jest bardzo duża. Posługując się tym wskaźnikiem otrzymać można niepełny obraz rzeczywistości, czego najbardziej jaskrawym przykładem jest dzielnica śródmiejska (12,61 km²), w której aż 87,5% powierzchni stanowią tereny przemysłowe (głównie portowe). Mimo bardzo dużej liczby obiektów sakralnych znajdujących się na terenach mieszkaniowych Śródmieścia, niski ze względu na dużą powierzchnię obszaru wskaźnik gęstości miejsc świętych klasyfikowałaby ją do dzielnic o małej gęstości. Wybrano więc inną jednostkę odniesienia, gęstość miejsc świętych na 1 km² i w oparciu o nią opracowano ryc. 2.

Ryc. 2.

Gęstość miejsc świętych w Gdyni

Źródło: opracowanie własne.

Oprócz rozwoju terytorialnego Gdyni na rozmieszczenie obiektów i obszarów sakralnych wpływ ma struktura przestrzenna miasta. Aż 2/3 miejsc świętych znajdujących się w „starej Gdyni” położonych jest w pasie dolinnym, rozciągającym się z południowego wschodu na północny zachód, w którym odbywa się transport kolejowy i samochodowy. Rozmieszczenie obszarów o dużej (3-5) i bardzo dużej gęstości obiektów sakralnych (powyżej 6) przy głównej linii komunikacyjnej miasta, związane jest z układem transportowym powstałym w fazie kształtowania się ośrodka portowo-miejskiego oraz z usytuowaniem pierwszych terenów mieszkaniowych Gdyni wzdłuż jego biegu, w obniżeniu Pradoliny Kaszubskiej³. Wydzielony pas dolinny wraz z przylegającymi do Śródmieścia wzniesieniami: od wschodu Kamiennej Góry, od południa Wzgórza św. Maksymiliana i Kępy Redłowskiej, a od zachodu Wzgórza św. Stanisława Kostki (obszar do 1 km od głównej linii komunikacyjnej: kolejowej lub kołowej), stanowi mniej niż 1/5 powierzchni miasta, a skupia prawie połowę jego miejsc świętych.

W wyróżnionym pasie o dużej i bardzo dużej gęstości miejsc świętych wyodrębnić można wyjątkowy obszar 4 km² stanowiący tereny mieszkaniowe dzielnicy śródmiejskiej oraz przylegające do nich tereny mieszkaniowe: od zachodu Działek Leśnych, od południa Wzgórza św. Maksymiliana, a od wschodu Kamiennej Góry, w którym znajduje się największe skupienie obiektów sakralnych, prawie 1/4 wszystkich miejsc świętych Gdyni. Ta najwyższa w mieście gęstość miejsc świętych (10-15) związana jest z centrum handlowo-usługowym i administracyjnym Gdyni, wykształconym już w okresie międzywojennym, a które stanowi również swoiste centrum sakralne.

Analizując ryc. 2. zwracają uwagę także inne obszary o bardzo dużej gęstości miejsc świętych położone poza wydzielonym pasem zwartej zabudowy mieszkaniowej. Jednym z nich jest pasmowo ułożony obszar leżący na północnym wschodzie miasta, obejmujący tereny mieszkaniowe Oksywia, Obłuża i Pogórza. Charakterystyczne, że wskaźnik gęstości miejsc świętych narasta od Pogórza, dzielnicy z najmłodszą siecią parafialną omawianego obszaru, w kierunku oksywskiego kościoła, którego korzenie sięgają średniowiecza.

Drugie duże skupisko obiektów i obszarów sakralnych występuje w południowej Gdyni, na obszarze odpowiadającym osiedlom mieszkaniowym Karwin i Wielkiego Kacka. Podobnie jak w przypadku północnego obszaru o dużej gęstości miejsc świętych, wysoki wskaźnik gęstości omawianego obszaru związany jest z wiekową tradycją kościelną i osadniczą tej części Gdyni. W obu wyróżnionych większych skupiskach miejsc świętych znajduje się kościół rzymskokatolicki, otoczony cmentarzem, którego korzenie sięgają XIII w. oraz trzy parafie, powstałe, z wyjątkiem parafii św. Andrzeja Boboli w Obłużu, w latach 80. lub 90. XX w.

Natomiast w środkowej Gdyni znajdują się dwa mniejsze lokalne skupiska obiektów sakralnych, na osiedlu mieszkaniowym Witomina Radiostacji i Witomina Leśniczówki oraz na obszarze zwartej zabudowy mieszkaniowej Chwarzna-Wiczlina. Oba wyróżnione obszary o bardzo dużej gęstości miejsc świętych łączy fakt posiadania jednej lub dwóch parafii utworzonych w okresie powojennym.

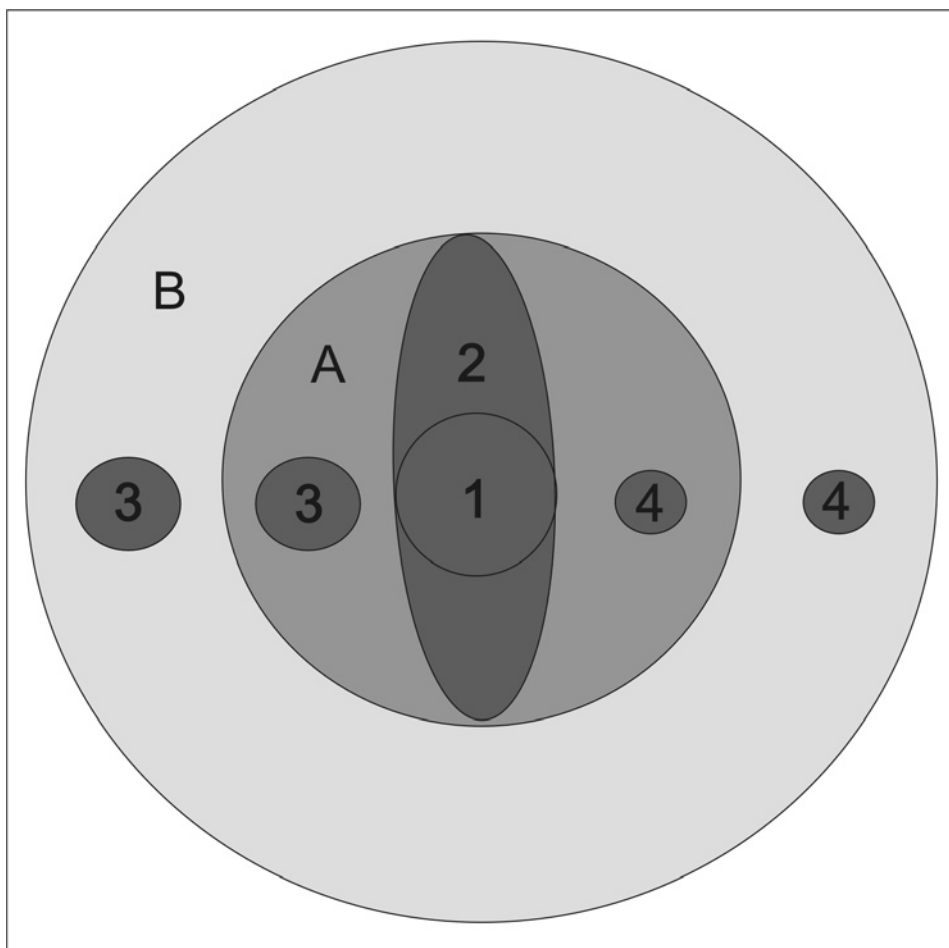
4. Model przestrzeni sakralnej

Przy tworzeniu modelu przestrzeni sakralnej Gdyni (ryc. 3.) wzięto pod uwagę trzy wyróżnione na ryc. 2. przedziały gęstości miejsc świętych. Obszary o gęstości poniżej 2 miejsc świętych na 1 km² określono w modelu jako obszar B charakteryzujący się małą gęstością miejsc świętych, terenom o gęstości 3-5 miejsc świętych na 1 km² odpowiada w modelu obszar A określony jako obszar o dużej gęstości miejsc świętych, natomiast ukazane na kartogramie obszary o gęstości miejsc świętych 6 i więcej stanowią w modelu obszary oznaczone cyframi 1, 2, 3, 4, których gęstość miejsc świętych określono jako bardzo dużą (w zależności od położenia tych obszarów względem obszaru A i B nazwano je odpowiednio A1, A2, A3, A4, B3, B4). Pod względem gęstości miejsc świętych obszar A1 jest szczególnym przypadkiem obszarów o bardzo dużej gęstości miejsc świętych, gdyż jako jedyny odznacza się największą w mieście gęstością – powyżej 10 miejsc świętych na 1 km².

Oprócz zróżnicowanej gęstości miejsc świętych wyróżnione na ryc. 3. obszary różnią się między sobą powierzchnią, położeniem na terenie miasta oraz udziałem poszczególnych rodzajów obiektów i obszarów sakralnych. Znamienne, że obszary charakteryzujące się małą (B) i dużą (A) gęstością miejsc świętych posiadają prawie identyczną powierzchnię, podczas gdy w obszarze A występuje trzy razy więcej obiektów i obszarów sakralnych. W skład obszaru B wchodzi teren włączony do granic Gdyni po 1945 r., natomiast obszar A stanowi przedwojenne terytorium miasta. Oba obszary różni także struktura przestrzeni sakralnej: obszar „młodej Gdyni” cechuje większy udział krzyży, kapliczek i krzyży przydrożnych, brak kaplic zakonnych, cmentarnych, szpitalnych i w domach dla osób niepełnosprawnych oraz lokalizacja tylko jednego kościoła rzymskokatolickiego. Obszar włączony do granic miasta po wojnie współcześnie posiada większy udział terenów rolniczych i zielonych, a jego krajobraz sakralny zdominowany jest przez obiekty małej architektury sakralnej, stanowiące 3/4 jego miejsc świętych, co oznacza prawie 40% udział w liczbie krzyży, kapliczek i figur przydrożnych znajdujących się w Gdyni.

W obszarze A wydzielono mniejszy obszar wyróżniający się bardzo dużą gęstością miejsc świętych (A2), skupiający większość miejsc świętych obszaru A. Na planie Gdyni obszar ten odpowiada terenom mieszkaniowym położonym pasmowo wzdłuż głównej linii komunikacyjnej.

W obrębie obszaru A2 wyodrębniono obszar A1 odznaczający się największą w mieście gęstością miejsc świętych, który nazwać można centrum sakralnym. W rzeczywistości obszar A1 to 4 km² centrum administracyjno-handlowo-usługowego dzielnicy śródmiejskiej i otaczających go dzielnic, gdzie znajduje się połowa miejsc świętych wydzielonego pasa i prawie 1/3 wszystkich miejsc świętych miasta. Wyjątkowość wyróżnionego obszaru potwierdza również fakt występowania na nim 1/3 kościołów i kaplic rzymskokatolickich, w tym ponad połowy kaplic zakonnych znajdujących się w mieście. Większość parafii obszaru A1 należy do grupy starszych parafii gdyńskich, najstarszy kościół i parafia pochodzą z lat 20. XX w., trzy parafie utworzono w latach 40., najmłodszą zaś parafię w latach 70. Cztery z wymienionych

Ryc. 3.
Model przestrzeni sakralnej Gdyni

Uwagi: objaśnienia oznaczeń w tekście artykułu
Źródło: opracowanie własne.

parafii należą do grupy ośmiu parafii gdyńskich wyróżniających się pod względem najlepszego dostępu do posługi duszpasterskiej. Śródmieście i trzy sąsiadujące z nim dzielnice to także skupisko $1/3$ miejsc kultu nierzymskokatolickich związków wyznaniowych oraz $1/3$ liczby hierotoponimów, czyli nazw miejscowych związanych z religią⁴. Charakterystyczne, że cmentarz jest jedynym rodzajem miejsc świętych, którego brak w omawianym obszarze. Obszar wokół centrum miejskiego cechuje także mały udział krzyży, kapliczek i figur przydrożnych, poniżej $1/5$ wszystkich obiektów małej architektury w Gdyni.

Ponadto w obszarze A i B wyróżniono dwa mniejsze i dwa większe lokalne skupiska obiektów i obszarów sakralnych, które na ryc. 3. oznaczono symbolami: A3, B3, A4, B4. Obszary te stanowią osiedla położone poza wydzielonym pasem bardzo dużej gęstości miejsc świętych, związanym z usytuowaniem większości terenów mieszkaniowych wzdłuż głównej linii komunikacyjnej. Na planie Gdyni odpowiednikami obszarów A4 są Witomino Leśniczówka i Witomino Radiostacja, a B4 Chwarzno-Wiczlino, czyli dzielnice posiadające jedną lub dwie parafie, utworzone w okresie powojennym. Natomiast obszar A3 tworzą Oksywie i Obluże, a B3 Wielki Kack i Karwiny, dla których charakterystyczne jest występowanie kościoła, którego korzenie sięgają średniowiecza oraz trzech parafii w większości powstałych w ostatnich dwóch dekadach XX w.

5. Zakończenie

Przy tworzeniu modelu przestrzeni sakralnej Gdyni oparto się na kartogramie przedstawiającym gęstość miejsc świętych w mieście. Wzięto również pod uwagę następujące czynniki kształtujące przestrzeń sakralną miasta: strukturę przestrzenną, rozwój terytorialny miasta oraz uwarunkowania historyczno-osadnicze.

Analizując prawidłowości rozmieszczenia miejsc świętych w Gdyni, obok form użytkowania ziemi w mieście, zauważono duży wpływ dynamicznego rozwoju miasta w okresie międzywojennym na kształt przestrzeni sakralnej, stąd widoczny współcześnie w przestrzeni sakralnej podział miasta na obszar przedwojenny i tereny włączone po 1945 r. Nie należy również zapominać o dominującej na badanym obszarze religii rzymskokatolickiej, z którą utożsamia się ponad 90% gdynian; powstanie zdecydowanej większości różnego rodzaju kościołów, kaplic, cmentarzy, krzyży, kapliczek i figur przydrożnych związane jest z tym właśnie wyznaniem.

Zaprezentowany sposób badania przestrzeni sakralnej może być punktem wyjścia do dalszych dociekań. Interesującym problemem badawczym wydaje się na przykład analiza porównawcza przestrzeni sakralnych różnych miast: w jakim stopniu zaprezentowany model przestrzeni sakralnej Gdyni przystaje do przestrzeni sakralnych innych miast?

Przypisy:

¹ *Rocznik Statystyczny Gdyni 1996*, Urząd Statystyczny, Gdańsk.

² Wydruki z Biura Planowania Rozwoju Miasta Urzędu Miasta Gdyni, w zbiorach autorki.

³ J. Skupowa, *Funkcja transportu w rozwoju przestrzennym Gdyni*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk 1976, s. 93 i n.

⁴ L. Przybylska, *Hierotoponimy. Przykład Gdyni*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2005, z. 16, s. 93-100.

The Model of Sacral Space of Gdynia (SUMMARY)

The basis for the creation of the model of the sacral space of Gdynia was formed by the cartogram presenting the density of sacred places in Gdynia, whereas the following factors shaping the sacred space of the city were considered: territorial development, spatial structure of the city, and historical settlement conditions.

The model differentiates two districts characterised with a low (B) and high (A) density of sacred sites. As concerns the area, the two districts are not much varied, whereas in the latter, there are many more sacred objects and sites. District B contains the land included in the borders of Gdynia after 1945, while district A constitutes the city's pre-war territory, with three times more sacred sites. Also, both districts have a different sacred space structure: the district of "young Gdynia" is characterised with a larger share of crosses, roadside shrines and crosses, the lack of monastery, cemetery or hospital chapels and chapels at homes for the disabled, and there is just one non-Roman Catholic church. The district included in the city after the war presently features a greater share of farming and green lands, and its sacral landscape is dominated by small architecture facilities that constitute 3/4 of its sacred sites, which means an almost 40% share in the number of crosses, roadside shrines and statues in Gdynia.

District A features a smaller sub-district characterised with a very high density of sacred sites (A2), gathering most of district A's sacred sites. On Gdynia's city map, the area corresponds to the belt of residential areas along the transport line, where 2/3 of sacral objects and sites are located, as in the city's pre-war borders.

Within district A2, sub-district A1 was drawn, characterised with the highest density of sacred sites in the city, which can be referred to as the sacral centre. In fact, district A1 constitutes 4 km² of the administrative-shopping-service centre of the city centre and surrounding districts, where half of the sacred sites of the selected belt are located or, when comparing to the scale of the entire city, almost 1/3 of their total number.

Moreover, districts A and B feature two smaller and two greater centres of sacral objects and sites (A3, B3, A4, B4). On the map of Gdynia, districts A4 and B4 correspond to districts with one or two parishes established in the post-war period. In turn, districts A3 and B3 are characterised with a church dating back to mediaeval times, and three parishes established mostly in the last two decades of the 20th century.

*Lucyna Przybylska, dr
Gdynia*

